

אם יש למה

שמה של פרשתנו נשמע פרדוקסלי. היא קרויה "חיי שרה" אך פותחת במות שרה. לקראת סופה היא אף מספרת על מות אברהם. אפשר כמובן להסתפק בכך שאלו הן המילים הראשונות בפרשה – ובכל זאת, האין זה מוזר שפרשה שמספרת על מוות קרויה "חיים"? נראה לי שהתשובה טמונה בכך שפעמים רבות המוות ודרך ההתמודדות שלנו איתו הם פרשנות לחיינו ולאופן שאנו חיים אותם.

הפרדוקס מצוי בפרשה גם מעבר לשמה. מפורסם פירושו של רש"י על המילים העודפות לכאורה "שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה" בפסוק "וַיְהִי חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וְשִׁבְעַת שָׁנִים שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה" (בראשית כג, א): "כולן שווין לטובה". איך אפשר לומר ששנות חייה של שרה היו כולן טובות? כלום לא נלקחה פעמיים להרמונות מלכים זרים, במצרים ובגרר, תוך שהיא ממלאת את הוראתו של בעלה לומר שהיא אחותו? ומה עם שנות העקרות הארוכות שלה, שבאו בניגוד להבטחותיו החוזרות של ה' שיהיו לה צאצאים רבים? ומה בנוגע להתעמרות של שפחתה הגר בה, בגבירתה, לאחר שבעצתה שלה לקח אותה אברהם לאישה שנייה והיא הרתה לו? חיי שרה היו רצופים אכזבות ואי־ודאות. איך אפשר להעלות על הדעת שכל שנותיה היו טובות באותה מידה?

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

ואם באשר לשרה מביאנו לידי תמיהה פירוש רש"י, הנה באים הכתובים עצמם ומעוררים תמיהה דומה לגבי אברהם. מיד לאחר שהתורה מספרת על קניית אחוזת הקבר של שרה, היא מציינת: "וְאַבְרָהָם זָקֵן בָּא פִּימִים, וְה' בֵּרַךְ אֶת אַבְרָהָם כָּל־כַּד, א). האומנם? והלא שבע פעמים הבטיח ה' לאברהם את ארץ כנען, והנה כאשר שרה מתה לא הייתה ברשותו אפילו חלקת קרקע קטנה לקבור אותה, והוא נאלץ להיכנס למשא ומתן מורכב ואפילו משפיל עם החיתים, שכבר בתחילתו נאלץ להודות, "גַּר וְתוֹשֵׁב אֲנִי עִמָּכֶם" (כג, ד). איך אפשר לומר שה' בירך את אברהם בכול? תמיהה זו עולה שוב בתיאור מותו של אברהם, תיאור מחמם־לב מאין כמוהו: "וַיָּגַע וַיָּמָת אַבְרָהָם בְּשִׁיבָה טוֹבָה זָקֵן וְשִׁבְעַת וַיֶּאֱסֹף אֶל עַמְּיוֹ" (כה, ח). שָׁבַע? מי שהובטח לו שיעשה לגוי גדול, לאב המון גויים, ושיירש את כל ארץ כנען, ולא זכה לראות אף לא אחת מהבטחות אלו בהתממשה?

התשובה היא, שוב, שכדי להבין את המוות עלינו להבין את החיים.

יש לי רגשות מעורבים כלפי פרידריך ניטשה. הוא היה מן המבריקים שבהוגים בעידן המודרני, אבל גם מן המסוכנים בהם. יחסו ליהודים היה דו־ערכי, ויחסו ליהדות שלילי.² ובכל זאת, אחת המימרות המפורסמות שלו היא עמוקה ונכונה גם יחד: "מי שיש לו בחייו 'למה' יכול לסבול כמעט כל 'איך'".³ (ועם זאת, למרות ספקנותו כלפי הדת בכלל והמורשת היהודית־נוצרית בפרט, הוא הוקיר את התנ"ך. הנה דברים שכתב ב'לגנאלוגיה של המוסר', שטרם ציטטתי בחיבורי. ניטשה מותח ביקורת על הברית החדשה, ואז אומר: "הברית הישנה – אכן, זה דבר אחר לגמרי: כל הכבוד לברית הישנה! אני מוצא בה אנשים גדולים,

נוף-גבורות, ומשהו יקר ונדיר ביותר עלי-אדמות, זה התום של לבבות חזקים, תום שאין ברומה לו; יתר על כן, אני מוצא בו אומה"⁴.

אברהם ושרה הם דוגמה, מן הבולטות בהיסטוריה, לאנשים שהיה בחייהם "למה". כל מסלול חייהם התהווה כמענה לקריאתו של ה', שאמר להם לעזוב את ביתם ואת משפחתם ולצאת ליעד בלתי ידוע, ללכת לגור בארץ שהם יהיו בה גרים-ותושבים, לעזוב כל עוגן ומבטח בחייהם, ולחיות חיים של צדק ויושר מתוך אמונה שלמה כי כך יצעדו צעד ראשון בבניית עם, ארץ, אמונה ודרך חיים שכל בני האדם יתברכו בהם.

הסיפור המקראי הוא, כדברי חוקר הספרות הדגול אריך אוארבך, "טעון ברקע", כלומר רובו נותר בלתי-אמור. אנחנו נדרשים לשער. מדרשי חז"ל שמו להם את זאת למטרה. בייחוד בולטים החסר והשלמתו בכל הקשור לרגשותיהן של הדמויות. התורה איננה מספרת איך הרגישו אברהם ויצחק כשהלכו להר המוריה. היא גם אינה מדווחת לנו מה הרגישה שרה כשהוכנסה להרמונות פרעה ואבימלך. למעט כמה חריגים בולטים, כמעט שאיננו יודעים איך הרגיש מי מגיבורי התורה. כאן טמונה חשיבותן הרבה של שתי האמירות על אברהם – שה' בירך אותו בכול, ושהוא מת זקן ושבע. וכאשר רש"י אומר כי כל שנותיה של שרה היו טובות באותה מידה, הוא מייחס לה את אשר מייחס הכתוב לאברהם: תחושת רוממות שלווה לנוכח המוות, שיסודה ביחס רוגע אל החיים. אברהם ידע שכל אשר קרה לו, גם הרע והמר, היה חלק מהמסע שה' שלח אליו אותו ואת שרה, ובאמונה ובביטחון הלך בגיא צלמות בלי לירוא רע, כי ידע שה' עֲמָדו. לזאת קרא ניטשה "לבבות חזקים".

בשנת 2017 הופיע ספר בלתי-רגיל והיה לרב-מכר עולמי. אחד הדברים שעשוהו לבלתי-רגיל היה העובדה שחיברה אותו אישה בת תשעים ושזה היה ספרה הראשון. ועוד: שהיא שרדה במחנה אושוויץ, ולא זו אף זו, היא שרדה אף במצעד המוות משם לקראת סוף המלחמה, שמבחינות מסוימות היה אכזרי אפילו יותר מהמחנה עצמו.

הספר נקרא 'הבחירה', והמחברת היא אדית אָגֶר.⁵ היא הגיעה לאושוויץ עם אביה, אמה ואחותה מגדה במאי 1944, בטרנספורט של 12 אלף איש מהעיר קושיצה שבסלובקיה. הוריה נרצחו ביום הגיעם. אדית הבינה זאת כשאישה במחנה הצביעה אל הארובה המעשנת ואמרה לה שעליה להתחיל לדבר על הוריה בלשון עבר. בעוז ובכוח רצון מופלאים הצליחו האחיות אדית ומגדה להישאר בחיים במחנה ובמצעד. כאשר חילצו אותה חיילים אמריקנים מערמת גופות ביער אוסטרי, היא הייתה חולה בטיפוס, בדלקת ריאות ובדלקת קרום הריאה, וגבה היה שבור. כעבור שנה החלים גופה, והיא התחנתה והייתה לאם. לריפוי הנפש נדרש רב זמן יותר – ולימים הפך ריפוי נפשם של אחרים למקצועה של אדית בארצות הברית שם השתקעה.

בדרך לאושוויץ אמרה לאדית אימה, "אנחנו לא יודעים לאן אנחנו נוסעים, אנחנו לא יודעים מה יהיה שם, אבל אף אחד לא יכול לקחת ממך את מה שאת מכניסה לראש שלך". משפט זה היה למנגנון השרידה של אדית. בתקופה שלאחר המלחמה עבדה תחילה בבית חרושת, כדי לסייע בפרנסת המשפחה, אך בהמשך למדה פסיכולוגיה באוניברסיטה והייתה כאמור לפסיכותרפיסטית. מניסיון ההשרדות שלה הפיקה כלים לסיוע לזולת לעמוד במשברי החיים.

בחיים בא מבפנים ולא מבחוץ: מתחושה של ייעוד, של משימתיות, של היות נקראים לדגל; מהתנעת תהליך שאחרים ימשיכו בו אחרינו; מדרך חיים שהיא חידוש הבא לעולם. הפנים דיבר אל אברהם ושרה, לא החוץ; האמונה, לא נסיבות החיים הטורדות.

אני מאמין שהאמונה עוזרת לנו למצוא את ה"למה"
המאפשר לנו לשאת כמעט כל "איך". שלווה מותם של שרה ואברהם היא עדות נצחית לדרך חייהם.

בתחילת ספרה היא עורכת הבחנה חשובה ביותר בין היות-קורבן, שהיא עובדה אובייקטיבית, לבין קורבניות, שהיא תגובה סובייקטיבית של הקורבן. על הראשונה כתבה –

כולנו עלולים להיות קורבנות באופן זה או אחר. בשלב מסוים בחיינו נחוה פגיעה, אסון או התעמרות, שייגרמו בידי נסיבות או אנשים או מוסדות שאין לנו שליטה בהם, או שליטתנו בהם מוגבלת. כאלה הם החיים. זוהי ההיות-קורבן. היא באה מבחוץ.

ואילו באשר לשנייה –

לעומת זאת, הקורבניות באה מבפנים. איש אינו יכול לעשותכם קורבניים; רק אתם עצמכם. אנו נעשים כאלה לא בגלל מה שקורה לנו אלא מפני שאנחנו בוחרים לדבוק בקורבניותנו. אנחנו מפתחים תודעה קורבנית – צורת חשיבה והוויה שהינה נוקשה, מאשימה, פסימית, תקועה בעבר, נוטרת, ענישתית ונטולת סייגים וגבולות בריאים.⁶

בראיון לרגל הופעת הספר אמרה, "למדתי לא לתור אחר האושר מחוצה לי. נולדנו עם אהבה ועם שמחה. הן נמצאות בתוכנו. הן שם תמיד".

את הלך הנפש המיוחד הזה למדנו מניצולי שואה כמו אדית אגר וכמו ויקטור פראנקל. אך לאמיתו של דבר הוא התקיים עוד מבראשית, מאברהם ושרה, שעמדו בכל ההתעמרויות שהתעמר בהם גורלם, גם כשדומה היה שהן מכשילות את שליחותם – ולמרות הכול מצאו שלווה באחרית ימיהם. הם ידעו שהסיפוק

- 1 אני משמיט כאן במתכוון את המסורת המדרשית המובאת בתרגום יונתן (בראשית כב, כ) שעל פיה בעת עקרת יצחק נגלה השטן לשרה וסיפר לה שאברהם הקריב את בנם – והזעזוע גרם למותה. מסורת זאת בעייתית מבחינה מוסרית.
- 2 למחקר ערכני בנושא: Robert Holub, *Nietzsche's Jewish Problem*, Princeton University Press, 2015.
- 3 מדובר בפתגם מס' 12 מתוך הפרק 'פתגמים וחיצים' בספרו של ניטשה 'שקיעת האלילים'. ניסוחו המוכר ברבים, שנקטנו גם אנו, שונה מעט מהמקור. הנה הוא בתרגומו של ישראל אלדרד: "אם יש עמך ה'למה?' של החיים, אתה משלים כמעט עם כל 'איך?'". (פרידריך ניטשה, שקיעת האלילים, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ח, עמ' 52).
- 4 פרידריך ניטשה, "לגנאלוגיה של המוסר", מאמר שלישי, פרק 22. בתוך ניטשה, מעבר לטוב ולרוע; לגנאלוגיה של המוסר, מגרמנית: ישראל אלדרד, ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ח, עמ' 352-353.
- 5 Edith Eger, *The Choice*, Rider, 2017.
- 6 שם, עמ' 9.